

Institucionální odcizení a individuální odcizení od politiky*

Lukáš Linek**

Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Fakulta sociálních věd UK

Institutional and individual disaffection with politics

Abstract: *This study introduces the concept of political disaffection, its measurement and operationalisation. Theoretically, this article builds on a differentiation between four basic types of orientations towards a political regime and its institutions: legitimacy of the regime, institutional disaffection, individual disaffection, and political dissatisfaction. Political disaffection is composed of two dimensions: institutional disaffection refers to beliefs that political institutions are not responsive to the requirements of the people; and individual disaffection reflects citizens' perceptions that they are able and willing to participation in politics. Principal axis factoring, reliability analysis along with internal and external validity analysis are used to examine institutional and individual disaffection using the Czech waves within ISSP (1996, 2000, 2004 and 2006). The results indicate that items used for measuring institutional and individual disaffection do measure the two concepts of interest. Moreover, repeated measurement of political disaffection and the stability of the results obtained provide strong arguments for the usage of these measures in future surveys.*

Key words: *political efficacy, political attitudes, political disaffection.*

Data a výzkum - SDA Info 2011, Vol. 5, No. 1: 7-34.

(c) Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Praha 2011.

* Text vznikl jako součást výzkumu v rámci Výzkumného záměru Katedry sociologie FSV UK, č. projektu MSM 0021620841 – Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika.

** Veškerou korespondenci posílejte na adresu: PhDr. Lukáš Linek, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., Jilská 1, 110 00 Praha 1, e-mail: lukas.linek@soc.cas.cz. Autor děkuje oběma recenzentům za cenné připomínky.

1. Úvod

Na stránkách tohoto časopisu si před dvěma lety postěžovali Marie Traxlerová a Ladislav Rabušic, že česká empirická sociologie nedisponuje žádným standardně využívaným nástrojem, který by zachycoval subjektivní pocit možnosti vlivu jedince na společensko-politické události [Traxlerová, Rabušic 2008: 8]. Tento nedostatek využili k tomu, aby v českém prostředí prozkoumali aplikovatelnost měření konceptu bezmocnosti, který byl vyvinut v americké sociologii. Jejich tvrzení o neexistenci standardně používaného měření pocitu vlivu jedince na společensko-politické události ale není úplně pravdivé.

Dotazníková šetření ISSP, která byla v České republice od roku 1992 každoročně prováděna, obsahovala ve čtyřech modulech otázky, které jsou standardními indikátory pocitu politické efektivity.¹ Pocit politické efektivity je interpretován jako indikátor pocitu jedince o jeho možnostech vlivu na politické události [Gunter, Montero 2006; Sullivan, Riedel 2001]. Negativní verzi tohoto konceptu je možné na jedné straně doslovně označit jako nedostatek pocitu politické efektivity či jako pocit politické neefektivity, na druhé straně lze ale hovořit i o pocitu politické bezmocnosti či odcizení. Položení otázek v několika dotazníkových šetřeních v rozmezí let 1996 až 2006 ale ještě neznamená, že česká odborná veřejnost má k dispozici nástroj měření politického odcizení založený na těchto otázkách. Žádná studie, v níž by byly tyto otázky systematicky analyzovány, dosud nebyla publikována. Z tohoto hlediska mají Traxlerová a Rabušic pravdu. Proto je prvním cílem této studie prozkoumat využitelnost výše zmíněných otázek pro měření politického odcizení.

Kromě této – veskrze technické či metodologické – motivace má tato studie ještě teoretickou ambici: reformulovat koncept pocitu vnitřní politické efektivity (*sense of internal political efficacy*) a zapojení do politiky (*political involvement*). V odborné literatuře je pocit (vnitřní) politické efektivity považován za odlišný od konceptu zapojení do politiky či politické angažovanosti [např. van Deth 1990], který v pozitivním smyslu představuje psychologické zapojení do politiky a v negativním smyslu politickou apatii a politické odcizení [Martín, van Deth 2007: 303; Gunther, Montero 2006: 67–73]. V této studii předložím teoretické argumenty a empirické důkazy, že koncept zapojení do politiky tvoří společně s pocitem vnitřní politické efektivity součást širšího konceptu individuálního odcizení od politiky.

Studie je členěna do dvou hlavních částí. V první z nich představuji koncept politického odcizení a jeho dvě dimenze: institucionální a individuální odcizení. Následně ukazují teoretickou souvislost obou dimenzí s jinými politickými postoji, především s pocitem vnější a vnitřní politické efektivity a zapojením do politiky. Ve druhé části se věnuji empirickému prozkoumání měření obou

1 Pocit politické efektivity je překladem anglického *sense of political efficacy*. Traxlerová a Rabušic [2008] uvádějí obdobný problém s překladem tohoto pojmu v kontextu pocitu bezmocnosti a upozorňují, že v češtině používané slovo *pocit* je v angličtině překládáno pomocí slov *sense* a *feeling*. Protože čeština tyto dva významy neodlišuje, používám trošku neobratné vyjádření *pocit politické efektivity*.

dimenzí politického odcizení, především existenci daných dimenzí, reliabilitě a validitě měření těchto dimenzí a jejich stabilitě v čase. Na závěr diskutuji zjištění o měřitelnosti politického odcizení v kontextu využitelnosti konceptu odcizení pro společenskovední analýzy.

2. Konceptualizace politického odcizení

Politické odcizení je součástí širokého souboru negativních postojů k politickému režimu, jeho institucím a aktérům. Proto nejprve ukážu konceptuální odlišnost politického odcizení od dalších postojů k politickému režimu a jeho institucím, neboť je důležité rozlišit politické odcizení od řady jiných postojů, které se týkají například nespokojenosti s politikou nebo odmítání principů režimu. Následně představím – především v americké literatuře rozšířený – koncept pocitu politické efektivity, který považuji za pozitivní pól politického odcizení. Proto následně ukážu, jaký je vztah mezi pocitem politické efektivity a politickým odcizením. Pocit politické efektivity má dvě dimenze (pocit vnější a vnitřní efektivity) a tyto dvě dimenze se odráží i ve dvou dimenzích politického odcizení (institucionální a individuální odcizení). Dimenzionalita těchto postojů závisí na objektu, vůči němuž jsou dané postoje orientovány. Zároveň ukážu, proč individuální odcizení obsahuje jak pocit vnitřní politické efektivity, tak zapojení do politiky. Základním cílem této části je teoreticky zakotvit politické odcizení a jeho dvě dimenze.

2.1. Dimenze postojů k politickému režimu a jeho institucím

Především americká společenskovední literatura uvažuje o politickém odcizení jako o komplementu politické legitimacy: ten, kdo nepovažuje režim za legitimní, je odcizený od tohoto režimu a požaduje změnu systému [například Citrin, McClosky, Shanks, Sniderman 1975; Muller, Jukam 1977; Seligson 1983]. Na druhé straně v Evropě je odcizení považováno za určitou vzdálenost od politiky jako takové, nikoli nutně od režimu [například di Palma 1970]. Politické odcizení je konceptualizováno jako svébytný postoj, který není vázán na hodnocení legitimacy režimu, ale pouze na politiku jako instituci dosahování veřejně závazných rozhodnutí. Tento druhý způsob uvažování využívají od poloviny 90. let Gunther, Montero a Torcal, kteří ukazují, že ve vztahu k politickému režimu a jeho institucím existují tři odlišné dimenze postojů, navíc s odlišnými důsledky pro politické chování. Tyto dimenze pojmenovávají legitimita režimu, politická nespokojenost a politické odcizení [Gunther, Montero 2000, 2006; Montero, Gunther, Torcal 1997; v případě Portugalska viz Magalhaes 2005].²

Legitimita demokratického režimu odkazuje k přesvědčení, že současné (demokratické) instituce představují nejlepší možný způsob vládnutí. Má se jednat o stabilní a dlouhodobou orientaci, která je imunní vůči popularitě vlád a jejich stranickému složení; proto by neměla ani v čase variovat. Na druhé straně by bylo nainvni předpokládat, že na otázky, které jsou velmi abstraktní (například souhlas

2 Dalton [2004] a Klingemann [1999] se věnují podobnému problému, nicméně jejich postojové dimenze se týkají politické komunity, politického režimu a politických institucí (držitelů moci).

s myšlenkou demokracie), lidé neodpovídají i s využitím vlastní zkušenosti. Lze například oprávněně očekávat, že většina veřejnosti je schopna rozlišovat mezi legitimitou režimu a jeho výkonností či efektivitou. Zároveň lze ale stejně oprávněně očekávat, že část veřejnosti bude legitimitu režimu posuzovat na základě jeho výkonnosti nebo spokojenosti s ním. Důsledkem odmítní demokratického režimu má být v politickém jednání lidí hlasování pro protisystémové strany.

Politická nespokojenost je vlastně důsledkem srovnání toho, jak vláda funguje a jak by mohla fungovat. Týká se proto hodnocení fungování systému a jeho institucí, například vlády, hospodářství nebo obecně demokracie v zemi. Proto by se politická nespokojenost měla v průběhu času měnit v závislosti na činnosti vlády, výkonnosti hospodářství apod. Hodnocení politických institucí a aktérů je navíc ovlivněno podporou politických stran: pozitivně je hodnotí stoupenci vládních stran a negativně stoupenci opozičních. Politická nespokojenost je tak částečně definovaná stranictvím, které slouží k interpretaci činnosti politických institucí a jejich hodnocení. Logicky je proto politická nespokojenost spojena s hlasováním proti vládním stranám; tato zjištění odráží teorie ekonomického hlasování, podle níž ti, kteří hodnotí stav ekonomiky pozitivně, hlasují pro vládní strany [přehledově viz například Duch, Stevenson 2008; Evans 2004: 118–145; Tucker 2006]. Politická nespokojenost nicméně nepředstavuje hrozbu pro demokracii, neboť přežití demokracie závisí na postojích k legitimitě režimu.

Třetí dimenzi postojů k politickému systému označují Montero, Gunther a Torcal jako politické odcizení.³ Tento soubor postojů představuje – obdobně jako politická nespokojenost – negativní hodnocení politických objektů, aniž by jejich zastávání ohrožovalo politický režim. Do tohoto souboru postojů zahrnují postoje jako vzdálenost od politiky, dobrovolná rezignace na politiku, nezájem o ní, pocit vlastní neschopnosti a bezmoci ve vztahu k politice, odmítání politiky a lhostejnost, cynismus a nedůvěru k politickým stranám a elitám [Gunther, Montero 2006: 49; Montero, Gunther, Torcal 1997]. Podle uvedených autorů představuje tato dimenze negativní pól tzv. pocitu politické efektivity, tedy vlastně pocit politické neefektivity. Odlišnost politického odcizení (a také pocitu politické efektivity) od legitimacy režimu a politické nespokojenosti spočívá v tom, že na rozdíl od nich se nejedná o hodnocení režimu a jeho fungování, ale jde o hodnocení vztahu jedince a politického systému [Magalhaes 2005: 977–978]. Politické odcizení vede k politické pasivitě, kterou lze registrovat nízkými hodnotami aktuálního zapojení do politiky a politického procesu, ať už formou členství v různých politických a nepolitických organizacích, klasickými formami politické participace, jako je účast a hlasování ve volbách, nebo sledováním politiky v médiích a diskutováním o politice s rodinou a přáteli [Gunther, Montero 2006].

3 Uvedení autoři odlišují anglické pojmy *political alienation* a *political disaffection* a používají záměrně ten druhý. Jako český ekvivalent pojmu *disaffection* by bylo namísto spíše politické odpojení než odcizení. Jakékoli jiné české alternativy pojmu politického odcizení mi nicméně připadají minimálně nemotorné, a proto preferuji pojem odcizení.

Jakkoli je toto členění postojů přesvědčivé a empiricky podložené, mnohem přesnější je odlišit čtyři základní dimenze postojů k politickému režimu, jeho institucím a aktérům, a to na základě rozčlenění politického odcizení na dvě dimenze, na institucionální odcizení a individuální odcizení od politiky [viz Linek 2010: 54–60]. Postoje k politickému režimu, jeho institucím a aktérům tak nabývají těchto dimenzí: (1.) legitimita politického režimu⁴; (2.) institucionální odcizení, které představuje přesvědčení o tom, že politické instituce nejsou responzivní k požadavkům lidí; (3.) individuální odcizení od politiky, které zahrnuje hodnocení toho, nakolik se jedinec cítí vzdálen či odcizen politice, tedy to, nakolik je jedinec schopen rozumět a participovat efektivně na politice, ale zároveň i to, zda o to má zájem; (4.) politická nespokojenost, která odkazuje k negativnímu hodnocení jednání a výstupů politických institucí a aktérů; spadá sem především nespokojenost s činností vlády a s vývojem hospodářství a nedůvěra v základní politické instituce, které tvoří základ stranické politiky v zemi: politické strany, parlament a vláda. Tyto čtyři odlišné dimenze postojů k režimu a jeho institucím mají nejen teoretickou oporu, ale i silnou empirickou bázi [viz Linek 2010: kap. 2; na teoretické rovině totéž prezentují Torcal, Montero 2006: 6–7, nicméně bez empirické podpory].

2.2. Koncept pocitu politické efektivity

Ještě než přistoupím k teorii politického odcizení, považuji za nutné představit koncept pocitu politické efektivity. Důvodem je skutečnost, že politické odcizení se z velké části překrývá s pocitem politické efektivity, resp. politické odcizení představuje negativní pól pocitu politické efektivity, tedy pocit politické neefektivity. Koncept politické efektivity byl poprvé využit při zkoumání volebního chování v 50. letech v USA a stal se základem výzkumných nástrojů používaných michiganskou školou volebního chování a výsledků prezentovaných v publikacích jako *The Voter Decides* a *The American Voter*. Tento koncept měl měřit pocit, že politické jednání jedince má nebo může mít vliv na politický proces, tedy že má smysl vykonávat občanské povinnosti jako například hlasování ve volbách [Campbell, Gurin, Miller 1954: 187–194; Campbell, Converse, Miller, Stokes 1960: 89–115]. O tomto postoji se předpokládalo, že je dlouhodobý, stabilní a obtížně změnitelný. Operacionalizace tohoto konceptu využívala zpočátku čtyři a později více otázek a od počátku výzkumu politické efektivity bylo zřejmé, že lze uvedené otázky vzhledem k jejich vzájemným vazbám sloučit do škály.⁵ Již

4 První dimenzi označuji na rozdíl od zbylých tří dimenzí v pozitivním směru, a to jako *legitimita režimu*. Důvod pro pozitivní označení této dimenze spočívá v tom, že podstatné jméno legitimita má – alespoň v češtině – pouze pozitivní orientaci, zatímco slovo nelegitimita se běžně v češtině nepoužívá (na rozdíl od přídavného jména legitimní – nelegitimní, které má obě orientace). Spíše se hovoří o nedostatku legitimacy.

5 Z původních čtyř otázek jsou tři v současnosti používané. Jedná se o položky baterie, které jsou ve zbytku textu označovány jako EFF-EX1, EFF-EX8 a EFF-IN6; položka „Hlasování je jediná možnost, jak mohou lidé jako já ovlivnit to, co dělá vláda“ přestala být na konci minulého století používána. Hlavním argumentem bylo její odlišné fungování oproti ostatním otázkám, na než upozornili Converse [1972] a Wright [1976].

od počátku bylo dokazováno, že pocit politické efektivity významně ovlivňuje politickou participaci, a to i při kontrole vzdělání [viz Abramson 1983: 135–6; 298].⁶

Americký politolog Lane již v roce 1959 nicméně tvrdil, že koncept politické efektivity ve skutečnosti zahrnuje dvě komponenty: přesvědčení o tom, že vláda je responzivní, a přesvědčení, že jedinec má schopnost politiku chápat a ovlivňovat ji [Lane 1959]. Lane navíc upozornil na skrytý předpoklad konceptu politické efektivity: představa jedince jako politicky efektivního je totiž svázána s představou demokratické vlády odpovědné lidem [1959: 149]. Odborné veřejnosti trvalo ale více než deset let, než na tuto výtku zareagovala. Na počátku 70. let Converse ukázal, že události mohou měnit strukturu odpovědí na otázky na pocit politické efektivity a že tedy stabilita konceptu může být v některých situacích a obdobích pouze předpokládána [Converse 1972]. Důležité ale bylo, že tato změna ve struktuře odpovědí byla systematická v tom smyslu, že k poklesu docházelo pouze v případech tří otázek ze čtyř. V ten okamžik se představa o jednodimenzionalitě konceptu stala neudržitelnou; Converse dokonce hovořil o dvou komponentách: osobním pocitu politické kompetence a důvěře v systémovou responzivitu [Converse 1972: 334].

Empirický důkaz dvoudimenzionality poskytl Balch [Balch 1974], který rozlišil vnitřní a vnější pocit politické efektivity tak, že vnitřní dimenze odkazuje k přesvědčení jedince, že disponuje nástroji vlivu na vládu, a vnější dimenze odkazuje k přesvědčení, že vláda a režim na pokusy o jejich ovlivnění reagují [Balch 1974: 24].⁷ Význam obou dimenzí pomáhá interpretovat i jejich souvislost s jinými charakteristikami. Balch totiž prokázal, že pouze pocit vnější politické efektivity je zkorelovan s důvěrou v politické instituce, zatímco pocit vnitřní politické efektivity nikoli, a že vnitřní dimenze politické efektivity souvisí se zájmem o politiku, politickými znalostmi a aktivismem. Abramson tato zjištění doplnil tím, že pouze pocit vnější politické efektivity souvisí se změnami v obsazení postu prezidenta, a tedy že tato dimenze je částečně určována stranictvím [Abramson 1983: 176–177; obdobně Gant, Luttbeg 1991: 142–148; pro českou situaci viz Líněk 2010: 151–154]. Tyto odlišnosti v souvislostech obou dimenzí politické efektivity naznačují, že tyto dimenze představují odlišné postoje k politickému režimu a jeho institucím.

Pocit politické efektivity je především hodnocením vztahu jedince a jeho politické participace k politickému systému. Nicméně každá z dimenzí představuje odlišné vysvětlení přítomnosti pocitu efektivity. Pocit vnitřní politické efektivity reprezentuje přesvědčení o potenciálním vlivu jedince na politický proces

6 V průběhu druhé poloviny 50. let a v 60. letech se objevilo v americké literatuře množství rekonceptualizací pocitu politické efektivity. Například Almond s Verbou [Almond, Verba 1963] hovořili o subjektivním pocitu politické kompetence (přesvědčení, že člověk může ovlivňovat místní politické záležitosti).

7 V podobném duchu Craig [Craig 1979] hovořil o dimenzích vstupu a výstupu. Pro některé evropské země prokázali existenci obou dimenzí Hayes a Bean [Hayes, Bean 1993].

jako důsledku schopností, zájmu a sebedůvěry jedince. Odkazuje ke schopnosti jedince rozumět a efektivně participovat na politice, ale zároveň i k ochotě a zájmu jedince jí porozumět a participovat na ní. Naopak pocit vnější politické efektivity představuje přesvědčení o vlivu jedince na politický proces jako důsledku responzivity politických institucí na požadavky lidí. V tomto smyslu je opakem pocitu vnější politické efektivity pocit bezmoci jedince ve vztahu k politickým institucím, kdy jedinec vnímá a hodnotí politické instituce a aktéry jako neresponzivní, a tudíž nemožné je ovlivnit [Sullivan, Riedel 2001: 4353–4354]. Obě dimenze mohou, ale nemusejí spolu souviset. Jedinec, který je přesvědčen o vlastní schopnosti rozumět politice a participovat na ní, může být zároveň velmi kritický k tomu, jak politická sféra reaguje na požadavky lidí. Na druhé straně zase jedinec, který politice nerozumí a nezajímá se o ni, může být přesvědčen o tom, že politické instituce dostatečně reagují na požadavky jedinců.

Od počátku se předpokládalo, že pocit politické efektivity je dlouhodobým a relativně stabilním postojem. Skutečnost, že pouze vnější dimenze pocitu politické efektivity částečně souvisí se stranicím a obsazením politických postů [Sullivan, Riedel 2001: 4354], naznačuje, že by se tato stabilita měla týkat především pocitu vnitřní politické efektivity. Spíše než spoléhat na teoretickou konstrukci konceptu je výhodnější empiricky prozkoumat toto teoretické očekávání. Analýza agregovaných hodnot politické efektivity v USA od 50. let ukázala, že dochází pouze k minimálním změnám hodnot a že trendy jsou rozdílné pro obě dimenze. Zatímco vnitřní dimenze je relativně stabilní, tak v případech vnější dimenze dochází od 60. let k setrvalému poklesu, a to i přesto, že obě dimenze jsou výrazně spojeny s úrovní vzdělání a že na základě generační výměny dochází k nárůstu vzdělanosti americké veřejnosti, jež by měla zvyšovat úroveň obou dimenzí politické efektivity [Abramson 1983: 182–189].

Abramson na základě přehledu výzkumů stability těchto postojů, které byly založeny na panelových studiích, ukázal, že obě dimenze jsou stabilní (procentní shoda zařazení do stejné buňky v tabulce 3×3 je v rozmezí 50–60 % při dvouletém intervalu), ale méně než například stranická identifikace. Oproti očekávání jsou obě dimenze na individuální úrovni přibližně stejně stabilní. Výzkumy naznačují relativně malý vliv spokojenosti s vládní politikou a hlasování pro konkrétní stranu ve volbách na změnu pocitu politické efektivity. Zároveň byly zaznamenány krátkodobé změny v pocitu politické efektivity před volbami a po nich. Celkově Abramson svou studii uzavírá tvrzením, že pocit politické efektivity je stabilní postoj, a to především u lidí s jeho nižší úrovní (typicky u dětí a Afroameričanů, a to i při kontrole vzdělání). Zároveň ale významné události dokážou změnit úroveň politické efektivity, neboť v jejich důsledku lidé přehodnocují vlastní schopnost ovlivňovat běh veřejných záležitostí a politické lídry [Abramson 1983: 166–172].

2.3. Vztah pocitu politické efektivity k politickému odcizení

Converse [1972: 325] a řada jiných autorů hovořili o tom, že opakem pocitu politické efektivity je pocit (politického) odcizení. Koncept politického odcizení nicméně není v politologické literatuře jednoznačně vymezen. Není divu vzhle-

dem k jeho mnohodomenzionální povaze, kvůli čemuž bylo dokonce navrženo, aby spíše než o koncept šlo o perspektivu nahlížení společnosti [Gant, Luttbeg 1991; pro obecný koncept odcizení viz Traxlerová, Rabušic 2008: 8]. Odcizení může totiž nabývat různých podob a může se vztahovat k různým objektům. V tomto kontextu Seeman [Seeman 1959, 1972] definoval celkem šest typů odcizení: bezmocnost, bezsmyslnost, beznormovost, kulturní odcizení, sociální izolaci a sebeodcizení.⁸ Z hlediska vztahu politické efektivity a odcizení jsou nejdůležitější první dvě Seemanem definované podoby odcizení, a to: (1.) bezmocnost, která je definována jako očekávání jedince, že jeho chování nemůže ovlivňovat dosažení výsledků nebo cílů, o něž usiluje; bezmocnost v této podobě se kryje s nízkou úrovní pocitu vnější politické efektivity, ale i s cynismem a negativismem vůči politickým institucím a elitám (tuto postojovou dimenzi označují institucionální odcizení); (2.) bezsmyslnost, která znamená neexistenci smyslu a pocit nesrozumitelnosti sociálních záležitostí a událostí, jejichž dynamice člověk nejenže nerozumí, ale ani není schopen předvídat jejich budoucí vývoj; bezsmyslnost se v této podobě kryje s nízkou úrovní pocitu vnitřní politické efektivity (tuto postojovou dimenzi označují individuální odcizení od politiky). Ostatní typy odcizení se týkají spíše vztahu jedince a společnosti než jeho vztahu k politice a politickému systému. Beznormovost může částečně odkazovat k legitimitě politického režimu; to je podle mého názoru už příliš velké rozšiřování konceptu anomie.

Vedle typů odcizení lze rozlišovat i objekty odcizení, tedy to, od čeho se jedinec cítí vzdálen. V oblasti politiky lze rozlišit tři základní objekty: odcizení od režimu, odcizení od politických institucí/aktérů a odcizení od politiky. Tyto objekty odcizení mají vztah k typům odcizení (viz schéma 1). Odcizení ve smyslu bezmocnosti, tedy pocit nemožnosti ovlivňovat politická rozhodnutí, se vztahuje především k režimu a jeho institucím. Na druhé straně odcizení ve smyslu bezsmyslnosti se vztahuje k politice jako takové.

Odcizení ve vztahu k režimu je negativním pólem kontinua legitimita režimu – odcizení. V tomto případě politické odcizení znamená odcizení od politického režimu a jeho hodnot. Odcizení je v této konceptualizaci, která se objevuje v americké politologii a sociologii, dlouhodobá negativní reakce nikoli na konkrétní politické lídry a držitele moci nebo na politiku jako takovou, ale na základní principy a instituce systému [typicky Citrin, McClosky, Shanks, Sniderman 1975; Muller, Jukam 1977; Seligson 1983]. Odcizení je tak chápáno jako

⁸ Seeman definoval odcizení (*alienation, estrangement*) jako: 1. bezmocnost – očekávání jedince, že vlastní chování nemůže ovlivňovat dosažení výsledků nebo cílů, o něž usiluje; 2. bezsmyslnost (neexistence smyslu) – pocit nesrozumitelnosti sociálních záležitostí, událostí, jejichž dynamice člověk nerozumí a jejichž budoucí vývoj není schopen předvídat, vlastní nedostatečnost; 3. beznormovost – jde vlastně o pocit anomie, přesvědčení, že sociálně neschvalované prostředky jsou nezbytné pro dosažení cílů, jedná se o odmítání hodnot a neukotvenost; 4. sociální izolace – pocit vyloučení, osamělosti; 5. kulturní odcizení – pocit vzdálenosti hodnotám společnosti, myšleno spíše jako pocit odlišnosti; 6. sebeodcizení – rozlučka mezi činností a emocemi [podle Traxlerová, Rabušic 2008; upraveno].

Schéma 1. Vztah objektu, typu odcizení a dimenze postojů k politickému režimu a jeho institucím

Objekt / typ odcizení	Bezmocnost	Bezmyslnost
Režim	postoj pozitivní: legitimita režimu postoj negativní: nelegitimita režimu indikátory: legitimita režimu	
Instituce	postoj pozitivní: vnější efektivita postoj negativní: institucionální odcizení indikátory: pocit vnější politické efektivity	
Politika		postoj pozitivní: vnitřní efektivita postoj negativní: individuální odcizení indikátory: pocit vnitřní politické efektivity, politické zapojení

Zdroj: Autor.

opak přesvědčení o legitimitě systému. Nejde tedy jen o to, že odcizení je považováno za určitou vzdálenost od systému, do něž člověk jakoby nepatří a tento systém je pro něj cizí. Zároveň takový člověk touží po změně režimu. Problém s tímto způsobem konceptualizace spočívá v tom, že směšuje odcizení od politiky s odcizením od režimu. Nebere tak v potaz možnost, že člověk může být odcizen od politiky a zároveň nepožadovat změnu režimu a třeba ani vlády. Výše uvedená konceptualizace ale takové personální odpojení od politiky vůbec nepřipouští, protože odcizení je pro ni pouze důsledkem racionálního, kognitivního nesouhlasu s politickým uspořádáním; neuvažuje například vůbec o roli zájmu, resp. nezájmu jako zdroji odcizení.⁹ Tento přístup tak směšuje dva objekty odcizení, resp. zaměňuje přesvědčení o nelegitimitě režimu s odcizením.

Odcizení ve vztahu k politickým institucím se také týká bezmocnosti, a to v tom smyslu, že politické instituce nereagují na požadavky lidí a že si vlády, politické strany a politici dělají, co chtějí. Tento typ odcizení vystihuje postojová dimenze institucionálního odcizení, jejíž indikátory jsou zaměřeny na hodnocení politiků, stran a politických institucí primárně z hlediska jejich důvěryhodnosti a respektování volebního procesu, jenž je v demokracii považován za hlavní

⁹ O jiném případě, kdy kognitivní paradigma dominuje nad jinými vysvětleními založenými na zájmu, se zmiňují L. Linek a P. Lyons [Linek, Lyons 2008: 107–109] v případě přístupu ke zkoumání vazeb mezi politickými postoji.

mechanismus ovlivňování politiky. Jedná se o indikátory, které jsou běžně považovány za indikátory pocitu vnější politické efektivity.

Nakonec odcizení ve smyslu bezesmyslnosti se vztahuje k politice jako takové. Jedná se o pocity dezorientovanosti v politice, vlastní nedostatečnosti ji pochopit a vzdálenosti jejích rozhodnutí od života člověka; politika je něco, co se člověka netýká. Jedinec s takovými postoji je vlastně bez afektu či citové vazby k politice; dokonce se může jednat až o apatii ve vztahu k politice. Politika pro tyto jedince nemá smysl, význam a nepovažují ji za důležitou pro svůj život. Tento typ odcizení označují jako individuální odcizení. Mezi její indikátory řadím indikátory pocitu vnitřní politické efektivity a zapojení do politiky.

Z uvedených důvodů považují za oprávněně odlišit dvě dimeze politického odcizení, které se liší v tom, zda je odcizení orientováno na politické instituce, nebo na jednotlivce. Toto odlišení obou dimenzí odcizení se již v odborné literatuře objevilo [Torcal, Montero 2006: 6–7]. Torcal a Montero nicméně hovoří o tom, že politické odcizení má dvě poddimenze, které jsou částečně nezávislé, nicméně v analýzách pak obě subdimenze nerozlišují a přikládají jim navíc shodné důsledky v politickém jednání [Gunter, Montero 2006].¹⁰ Moje analýzy dokládají, že je mnohem přesnější hovořit o odlišných postojových dimenzích, neboť nejenže souvislosti obou postojových dimenzí nejsou velké, ale ani socio-demografické koreláty a důsledky v politickém jednání nejsou stejné [Linek 2010].

Ještě jednu poznámku vyžaduje výše uvedené konceptuální vymezení a zpřesňování. Proč není možné používat pojem pocit (vnější a vnitřní) politické neefektivity pro souhrn postojů, které označují politické (institucionální a individuální) odcizení? Vždyť by bylo vše mnohem jednodušší. Důvody pro odlišení jsou dva. Za prvé, do souboru postojů, které tvoří individuální odcizení, patří i zapojení do politiky, které tvoří pocit vnitřní politické efektivity [Linek 2010: 54–60]; v případě této studie je do empirické analýzy zařazen zájem o politiku. Za druhé nelze vyloučit, že se v budoucnu podaří ukázat, že s těmito postojovými dimenzemi souvisejí i jiné koncepty a indikátory. Současné pojmenování postojových dimenzí tak nebude vadit případným budoucím doplněním indikátorů těchto dimenzí. To se týká například konceptu důležitost politiky pro jedince, která je s velkou pravděpodobností indikátorem individuálního odcizení od politiky [Gunter, Montero 2006].¹¹ Obdobným případem může být důvěra

¹⁰ Je symptomatické, že Gunther a Montero do svých analýz zahrnují tři indikátory politického odcizení, které v analýzách, jež jsou uvedeny dále (zvláště tabulka 2), korelují nejen s dimenzí odcizení, kterou mají měřit, ale i s druhou (jedná se o položky EFF-IN6, EFF-EX8 EFF-EX1). Proto mohou ve svých analýzách tyto indikátory považovat nikoli za indikátory odlišných dimenzí politického odcizení, ale za indikátory jednodimenzionálního odcizení.

¹¹ Bohužel ani jedno z analyzovaných dotazníkových šetření ISSP neobsahovalo indikátor důležitosti politiky pro jedince. Na jednu stranu je možné v duchu Martina a van Detha [2007] považovat zájem o politiku a důležitost politiky pro jedince za indikátory zapojení do politiky. Na druhé straně je možné považovat oba dva indikátory za součást individuálního odcizení. K tomu poskytuje oporu za prvé teoretické vymezení individuálního odcizení v této studii či ve studii Torcala a Montera [2006: 6], kteří považují za-

v politické instituce, kterou sice považují za indikátor politické nespokojenosti [viz Linek 2010: kap. 2], ale někteří autoři o ní uvažují v kontextu institucionálního odcizení [Gunther, Montero 2006; Craig, Niemi, Silver 1990].

3. Analýza politického odcizení: dimenzionalita a stabilita

V předchozí části této studie jsem ukázal, že zahraniční literatura člení pocit politické efektivity na dvě dimenze: vnitřní a vnější, a že považují za správné tyto postoje podřadit konceptům individuálního a institucionálního odcizení (individuální odcizení je nutné doplnit ještě o zájem o politiku, který přidává komponent nezájmu, lhostejnosti a apatie). V této části prezentuji výsledky analýz reliability a validity měření postojových dimenzí individuálního a institucionálního odcizení. Ke sledování reliability a vnitřní konzistence obou dimenzí využiji korelační analýzu (matice interkorelací jednotlivých položek obou dimenzí politického odcizení), faktorovou analýzu (analýza hlavních os), Cronbachův koeficient alfa a korelační koeficient jednotlivých položek se souhrnem ostatních položek. Validitu měření politického odcizení prozkoumám externí validizací obou dimenzí politického odcizení s koncepty politické informovanosti, politické participace, členství v zájmových organizacích a důvěry v politické instituce.

3.1. Dimenzionalita politického odcizení

Dotazníková šetření ISSP standardně obsahují několik položek k měření politického odcizení, které jsou za prvé početně vychýleny ve prospěch institucionálního odcizení a za druhé některé z nich jsou v zahraničí považovány za zastaralé a nepřesně měřící daný koncept.¹² Proto byly v českých verzích šetření v letech 2004 a 2006 použity i další otázky, které lépe slouží k měření a diferenciaci uvedených dimenzí politického odcizení [viz například Craig, Niemi, Silver 1990]. Při zkoumání dimenzionality politického odcizení a v obecnější poloze reliability a vnitřní konzistence jeho měření využiji šetření z let 2004 a 2006, na nichž prokážu existenci dvou separátních dimenzí politického odcizení. Nakonec budu prezentovat obdobné analýzy na datech z roku 1996, 2000, 2004 a 2006, které budou pouze

pojení do politiky za indikátor politického odcizení, anebo Gunthera a Montera [2006: 49], kteří hovoří o zájmu o politiku jako indikátoru odcizení. Druhou oporou jsou empirické analýzy souvislosti zájmu o politiku a důležitosti politiky pro jedince (například Martín, van Deth 2007: 311–313), které prokazují silnou korelaci obou postojů. Jestliže ukazují, že zájem o politiku tvoří individuální odcizení, a jestliže zájem o politiku hodně koreluje s důležitostí politiky pro jedince, lze očekávat, že důležitost politiky pro jedince bude součástí individuálního odcizení.

12 Nepřesnost se týká především položky „Volby jsou dobrým způsobem, jak přimět vládu k tomu, aby věnovala pozornost názorům lidí“ (v ISSP 1996 jako otázka 14E). Na problematičnost této položky upozornil již P. Converse [Converse 1972]. Autoři, kteří se věnují vývoji pocitu politické efektivity v průběhu času, ji používají [například Abramson 1983], ti, kteří využívají položky politické efektivity k časově omezeným analýzám, ji většinou nepoužívají. V případě jiné otázky došlo k nepřesnému překladu do češtiny, kdy termín *public officials* byl přeložen jako *veřejní úředníci* (v ISSP 1996 jako otázka 14H); to snižuje schopnost dané položky přesně měřit požadovanou dimenzi.

doplňkové vzhledem k nízkému počtu dotazovaných položek. Cílem těchto analýz je ukázat existenci a stabilitu uvedených dvou dimenzí v čase.

V roce 2004 bylo dotazováno 17 položek měřících politické odcizení (pocit politické efektivity) a v roce 2006 dokonce 18, z nichž pouze 15 bylo použito souběžně v obou dotazníkových šetřeních. Pro analýzu se tedy hodilo celkem 15 položek, z nich šest mělo teoreticky sytit individuální odcizení (EFF-IN) a devět institucionální odcizení (EFF-EX). Ve všech případech měl respondent vyjádřit míru souhlasu pomocí pětistupňové škály od rozhodně souhlasím po rozhodně nesouhlasím. Jedná se o tyto proměnné:

- EFF-EX1: „Hlas lidí jako já nemá v tom, co dělá vláda, žádnou váhu.“
- EFF-EX2: „Ti (lidé), které jsme zvolili do veřejných funkcí, se obvykle snaží plnit sliby dané v průběhu voleb.“
- EFF-EX3: „V našem systému vlády mají občané hlavní slovo v určování směřování země, ať je u moci kdokoli.“
- EFF-EX4: „Politici se zajímají pouze o získání hlasů občanů, a nikoli o jejich názory.“
- EFF-EX5: „Obecně řečeno, ti, které zvolíme do veřejných úřadů, ztrácejí velmi rychle kontakt s občany.“
- EFF-EX6: „Je možné důvěřovat většině politiků, že dělají to, co mají, aniž jsou neustále kontrolováni.“
- EFF-EX7: „Pokud hovoří čelní představitelé vlády k českým občanům v televizi nebo v novinách, říkají většinou pravdu.“
- EFF-EX8: „Nemyslím si, že se vláda zajímá o to, co si myslí lidé jako já.“
- EFF-EX9: „Pokud se politici nezajímají o to, co občany zajímá, neexistuje žádný způsob, jak je přimět naslouchat.“
- EFF-IN1: „Mám pocit, že docela dobře rozumím důležitým politickým problémům naší země.“
- EFF-IN2: „Myslím si, že většina lidí je o politice a o tom, co dělá vláda, informována lépe než já.“
- EFF-IN3: „Domnívám se, že bych byla/a stejně úspěšný/á ve veřejné funkci jako jiní lidé.“
- EFF-IN4: „Považuji se za dostatečně kvalifikovaného/ou k účasti v politice.“
- EFF-IN5: „Často se cítím nejistý/nejistá, když hovořím s ostatními lidmi o politice.“
- EFF-IN6: „Někdy se politika zdá být tak komplikovaná, že lidé jako já nemohou opravdu rozumět tomu, co se děje.“

Do analýz ještě vstupovala otázka na zájem o politiku, kterou považují za indikátor individuálního odcizení od politiky.

- POLZAJEM „Jak moc se Vy osobně zajímáte o politiku?“

Všechny otázky používají pětistupňovou škálu odpovědí a před analýzou byly transformovány tak, aby hodnota 1 znamenala nejnižší intenzitu a hodnota 5 nejvyšší intenzitu politického odcizení (viz Přílohu 2 ohledně plného znění

otázek). Datový soubor z roku 2006 obsahuje dvě proměnné, u nichž podíl chybějících hodnot dosahuje 5 procent; v případě většiny ostatních proměnných se tento podíl pohybuje kolem 1 nebo 2 procent. Kumulativně nicméně dochází k nárůstu počtu chybějících hodnot k 21 procentům (datový soubor z roku 2004 má obdobnou strukturu chybějících hodnot, s tím, že kumulativní počet chybějících hodnot dosahuje 15 procent). Pro prozkoumání reliability a validity škál to nepředstavuje velký problém; větší problém to samozřejmě způsobuje při konstrukci samotných škál [Vaus 2002: 126].

Vnitřní konzistenci škál prozkoumám nejprve pomocí korelační analýzy (z důvodů prostoru pouze pro rok 2006; hodnoty korelačních koeficientů na datech z roku 2004 jsou obdobné a vedou ke stejným závěrům). Odborná literatura doporučuje, aby korelační koeficient položek měl stejné znaménko a nedosahovala příliš vysokých hodnot. U položek měřících institucionální odcizení se hodnoty korelačního koeficientu pohybují v rozmezí 0,06 až 0,52 s průměrnou hodnotou korelačního koeficientu na úrovni 0,29 (viz světlé šedé buňky v tabulce 1 na následující straně). Položka EFF-EX9 dosahuje nejnižších hodnot a ve více než třetině případů je korelační koeficient s ostatními položkami pod hodnotou 0,15. Proto se zdá oprávněné tuto položku ze škály vyloučit (tento závěr byl podpořen i analýzou reliability škály a faktorovou analýzou, viz dále). V případě, že tuto položku vyloučíme ze škály institucionálního odcizení, bude nejnižší mezipoložkový korelační koeficient dosahovat 0,16 a jeho průměrná výše se zvýší na 0,31. V případě individuálního odcizení spolu položky korelují o trochu více a oscilují mezi hodnotami 0,21 a 0,59 s tím, že průměrný korelační koeficient dosahuje 0,35 (viz tmavě šedé buňky v tabulce 1). Hodnoty korelačních koeficientů mezi položkami, které nemají tvořit společnou dimenzi politického odcizení, jsou podstatně nižší: některé jsou dokonce mírně negativní a nejvyšší dosahuje hodnoty 0,29 (průměrná hodnota je 0,12). Tyto výsledky naznačují, že teoretický předpoklad ohledně existence dvou dimenzí politického odcizení je oprávněný.

K odlišení institucionálního a individuálního odcizení jsem využil faktorovou analýzu hlavních os (PAF – principal axis factoring), která umožňuje zjistit, zda teoreticky očekávané dimenze postojů existují a jaké jsou vazby mezi těmito dimenzemi. PAF totiž umožňuje nahradit více vzájemně spjatých proměnných menším počtem nepřímě pozorovaných faktorů (komponent či dimenzí). Ty lze chápat jako latentní proměnné, které stojí v pozadí analyzovaných proměnných. Tyto latentní faktory mohou, ale nemusí být zkorelované. Hlavním výstupem PAF je tabulka, která ve sloupcích obsahuje nově vypočtené faktory a jejich vztah k původním proměnným. Tento vztah reprezentuje tzv. faktorová zátěž, která je Pearsonovým korelačním koeficientem mezi původní proměnnou a nově vytvořeným faktorem. Čím více se tato faktorová zátěž blíží hodnotě plus nebo minus jedna, tím více konkrétní proměnná s daným faktorem souvisí; hodnoty nula znamenají nezávislost. Umocněním hodnoty faktorové zátěže se získá měřítko substantivního významu dané proměnné pro faktor, tedy to, nakolik proměnná daný faktor vysvětluje [viz Field 2000; Hendl 2004: 474–477].

Tabulka 1. Matice interkorelací položek měřících institucionální a individuální odcizení v roce 2006 (Pearsonovo r)

	EFF-EX2	EFF-EX3	EFF-EX4	EFF-EX5	EFF-EX6	EFF-EX7	EFF-EX8	EFF-EX9	EFF-IN1	EFF-IN2	EFF-IN3	EFF-IN4	EFF-IN5	EFF-IN6	EFF-POLZ	EFF-AJEM
EFF-EX1	0,26	0,27	0,30	0,31	0,24	0,17	0,32	0,25	0,20	0,15	0,16	0,23	0,14	0,15	0,26	0,26
EFF-EX2		0,37	0,30	0,28	0,41	0,38	0,23	0,14	0,17	-0,04	0,07	0,13	0,04	0,08	0,11	0,11
EFF-EX3			0,31	0,30	0,43	0,36	0,20	0,22	0,14	0,01	0,16	0,19	0,00	0,11	0,07	0,07
EFF-EX4				0,52	0,29	0,23	0,39	0,36	0,11	0,08	0,02	0,09	0,07	0,22	0,03	0,03
EFF-EX5					0,28	0,23	0,40	0,43	0,10	0,07	0,07	0,14	0,09	0,22	0,07	0,07
EFF-EX6						0,46	0,22	0,12	0,06	-0,01	0,07	0,16	-0,06	0,01	0,05	0,05
EFF-EX7							0,16	0,06	0,08	0,03	0,09	0,15	-0,03	0,06	0,06	0,06
EFF-EX8								0,30	0,15	0,07	0,06	0,14	0,12	0,29	0,12	0,12
EFF-EX9									0,13	0,15	0,07	0,09	0,17	0,20	0,09	0,09
EFF-IN1										0,23	0,40	0,53	0,32	0,35	0,59	0,59
EFF-IN2											0,23	0,21	0,27	0,26	0,34	0,34
EFF-IN3												0,55	0,27	0,27	0,38	0,38
EFF-IN4													0,33	0,31	0,52	0,52
EFF-IN5														0,34	0,36	0,36
EFF-IN6															0,24	0,24

Zdroj: ISSP 2006 (vážená data).

Extrahované faktory byly následně transformovány pomocí rotace tak, aby byly snadněji interpretovatelné. Tabulkové výstupy využívají ortogonální rotaci, která minimalizuje počet proměnných, jež mají vysoké zátěže s každým společným faktorem (rotace Varimax). Vzhledem k tomu, že dimenze politického odcizení spolu souvisejí, je v tabulkách prezentován korelační koeficient mezi faktory, který byl získán při analýze, v níž byla využita rotace Oblimin. Jedná se o šikmou rotaci, pomocí které se dosahuje jednodušší struktury faktorů, než by bylo možné u ortogonální rotace. Hodnoty faktorových zátěží se při rotaci Varimax a Oblimin liší pouze minimálně: při rotaci Oblimin bývají hodnoty nižší o několik setin [viz Hendl 2004: 476–477].

Vzhledem k nižším korelacím s ostatními položkami a nakonec i kvůli nižším faktorovým zátěžím v celkovém modelu, byla jedna položka, která měřila institucionální odcizení, vyloučena z analýz (EFF-EX9). Nakonec jsou tedy výsledky prezentovány pro 15 proměnných (osm měřících institucionální odcizení a sedm měřících individuální odcizení). Výsledky PAF prezentuje tabulka 2, která obsahuje koeficienty jak pro rok 2004, tak pro rok 2006. Uváděné výsledky jsou

Tabulka 2. Institucionální a individuální odcizení v letech 2004 a 2006 (výsledky PAF s rotací Varimax)

	2004		2006	
	Institucionální	Individuální	Institucionální	Individuální
EFF-EX1	0,48	0,03	0,59	0,08
EFF-EX2	0,66	0,07	0,59	0,07
EFF-EX3	0,66	0,00	0,47	0,14
EFF-EX4	0,54	0,03	0,44	0,28
EFF-EX5	0,47	-0,02	0,63	-0,02
EFF-EX6	0,54	0,04	0,59	0,06
EFF-EX7	0,60	0,19	0,55	0,01
EFF-EX8	0,64	0,08	0,60	0,08
EFF-IN1	0,02	0,68	0,08	0,58
EFF-IN2	0,15	0,70	0,15	0,71
EFF-IN3	-0,01	0,52	0,02	0,53
EFF-IN4	0,20	0,53	0,10	0,70
EFF-IN5	-0,01	0,56	0,15	0,45
EFF-IN6	0,06	0,43	0,01	0,44
POLZAJEM	-0,02	0,45	0,05	0,71
Vysvětlená variance (%)	24,5	17,4	26,2	16,9
Vysvětlená variance celkem (%)	41,9		43,1	
Korelace faktorů (při rotaci Oblimin)	0,16		0,25	

Zdroj: ISSP 2004 a 2006 (vážená data).

Poznámka: Tučně jsou označeny hodnoty položek, které tvoří jednotlivé faktory. Prezentována je tzv. rotovaná matice faktorů (rotated factor matrix) při Varimax rotaci. Výběr případů do analýzy metodou LISTWISE. Míra KMO = 0,81 (2004) a 0,83 (2006). Korelace faktorů v případě rotace Oblimin jsou prezentovány v posledním řádku (faktorové zátěže při jejím použití jsou mírně odlišné).

založené na analýze, v níž byl – podle teoretického předpokladu – specifikován požadavek extrahovat dva faktory (dimenze).¹³ Základním zjištěním těchto analýz je, že v české společnosti lze identifikovat obě existující dimenze, které se dlouhodobě objevují ve společnostech USA a západní Evropy. Navíc položky, které mají měřit institucionální odcizení, jej měří, a totéž lze říct o individuálním odcizení. Všechny použité položky sytí pouze jednu dimenzi a navíc mají relativně vysoké hodnoty faktorových zátěží (minimální hodnota je 0,43). Druhým základním zjištěním je stabilita měření obou dimenzí odcizení v čase. Faktorové zátěže jednotlivých položek jsou v čase přibližně stejné (s výjimkou těch, v nichž se odkazuje na vládu, viz položky EF-EX3, EFF-EX5, EFF-IN4 a POLZAJEM), vysvětlená variabilita dat je v obou případech téměř totožná a korelace obou faktorů v případě rotace Oblimin je také obdobná. Tato zjištění posilují důvěru v to, že uvedené dimenze nejsou nahodilostí dat, ale že se jedná o obecnější strukturu existující české veřejnosti.

Faktorová analýza ukázala, že je oprávněné hovořit o dvou dimenzích politického odcizení. Nyní je nutné zjistit, zda je možné položky tvořící jednotlivé dimenze sloučit do jedné škály. K tomu využijí dvě základní statistiky: Cronbachův koeficient alfa a korelační koeficient jednotlivých položek se škálou, jestliže je z ní daná položka vyloučena, tzv. korigovanou korelací položky s celkovým součtem položek (viz tabulky 3 a 4). Jednotlivé položky korelují v dostatečné míře s celkovým součtem položek a převyšují minimální požadovanou korelaci o velikosti 0,3. Pouze v případě položky EFF-IN2 se hodnoty této korelace přibližují hodnotě 0,3, a to v obou letech měření. Reliabilita škál obou dimenzí politického odcizení převyšuje doporučenou úroveň 0,7 Cronbachova koeficientu alfa, který vyjadřuje škálovatelnost a jednodimenzionalitu položek. V roce 2006 dosahoval tento koeficient v případě institucionálního odcizení 0,79 a v případě individuálního odcizení 0,80; v roce 2004 byly hodnoty mírně nižší – 0,78 a 0,74. V případě vyřazení jakékoli z položek tvořících dimenze politického odcizení by nedošlo ke zvýšení hodnoty tohoto koeficientu. Aniž by došlo k výraznému snížení Cronbachova koeficientu alfa, bylo by možné ze škály vyřadit položku EFF-IN2. I v případě tohoto kritéria hodnocení reliability a validity škály však hodnoty pro položku EFF-IN2 přesahují požadované hranice a není důvod ji vyřazovat ze škály. Tato zjištění opravňují k vytvoření škál institucionálního a individuálního odcizení.

Vzhledem k tomu, že některé z výše analyzovaných otázek byly položeny českým respondentům i v jiných šetřeních ISSP, je možné prozkoumat dimen-

13 Na základě odlišného kritéria pro extrakci faktorů, například běžně používaného požadavku, aby tzv. vlastní hodnota (*eigenvalue*) dosahovala hodnoty jedna, by bylo možné extrahovat tři faktory. V případě třífaktorového řešení by se položky, které tvoří dimenzi institucionálního odcizení, rozdělily přibližně na půl a vytvořily by dvě dimenze institucionálního odcizení. Jak na datech z roku 2004, tak z roku 2006 společný faktor tvořily položky EFF-EX4, EFF-EX5 a EFF-EX8. Tyto položky mají shodnou orientaci (souhlas s tvrzením představuje odcizení). Zbývající položky mají obrácenou orientaci (nesouhlas s tvrzením představuje odcizení). To naznačuje, že existuje zkreslení odpovědí na základě formátu otázky (agreeing-response bias, viz Schuman, Presser [1996: kap. 8]).

Tabulka 3. Analýza homogenity a reliability institucionálního odcizení pro roky 2004 a 2006

	2004		2006	
	Korigovaná korelace položky s celkovým součtem položek	Cronbachův koeficient alfa po vyřazení položky	Korigovaná korelace položky s celkovým součtem položek	Cronbachův koeficient alfa po vyřazení položky
EFF-EX1	0,49	0,76	0,42	0,78
EFF-EX2	0,43	0,77	0,52	0,76
EFF-EX3	0,42	0,77	0,53	0,76
EFF-EX4	0,57	0,74	0,53	0,76
EFF-EX5	0,55	0,75	0,54	0,76
EFF-EX6	0,47	0,76	0,53	0,76
EFF-EX7	0,41	0,77	0,47	0,77
EFF-EX8	0,54	0,75	0,43	0,78

Zdroj: ISSP 2004 a 2006 (vážená data).

Poznámka: Cronbachův koeficient alfa pro institucionální odcizení (EFF-EX) dosahuje 0,78 v roce 2004 a 0,79 v roce 2006.

Tabulka 4. Analýza homogenity a reliability individuálního odcizení pro roky 2004 a 2006

	2004		2006	
	Korigovaná korelace položky s celkovým součtem položek	Cronbachův koeficient alfa po vyřazení položky	Korigovaná korelace položky s celkovým součtem položek	Cronbachův koeficient alfa po vyřazení položky
EFF-IN1	0,46	0,70	0,61	0,75
EFF-IN2	0,33	0,74	0,38	0,79
EFF-IN3	0,55	0,68	0,52	0,77
EFF-IN4	0,56	0,68	0,63	0,75
EFF-IN5	0,46	0,70	0,49	0,78
EFF-IN6	0,47	0,70	0,43	0,78
POLZAJEM	0,37	0,72	0,61	0,75

Zdroj: ISSP 2004 a 2006 (vážená data).

Poznámka: Cronbachův koeficient alfa pro institucionální odcizení (EFF-IN) dosahuje 0,74 v roce 2004 a 0,80 v roce 2006.

zionalitu politického odcizení v delší časové perspektivě. V letech 1996, 2000, 2004 a 2006 byly dotazovány čtyři položky, které měřily politické odcizení. Konkrétně dvě položky mají tvořit dimenzi institucionálního odcizení (EFF-EX 1 a 2) a dvě individuálního odcizení (EFF-IN 1 a 2). Proto použijí PAF, do níž vstoupí uvedené čtyři proměnné, s cílem zjistit, zda se v čase reprodukuje dimenzionalita prokázaná na 15 položkách v tabulce 2.

Výsledky PCA pro uvedené čtyři položky prezentuje tabulka 5, z níž lze vyčíst výraznou stabilitu uvedených dimenzí, jak z hlediska výše faktorových zátěží, tak

Tabulka 5 – Institucionální a individuální odcizení v letech 1996, 2004 a 2006 (výsledky PAF s rotací Varimax).

	1996		2000		2004		2006	
	Inst.	Ind.	Inst.	Ind.	Inst.	Ind.	Inst.	Ind.
EFF-EX1	0,37	0,18	0,31	0,24	0,39	0,25	0,41	0,25
EFF-EX2	0,73	0,02	0,56	0,02	0,58	-0,01	0,65	-0,04
EFF-IN1	0,25	0,43	0,12	0,35	0,09	0,28	0,27	0,39
EFF-IN2	0,02	0,68	0,02	0,78	0,00	0,76	-0,02	0,63
Vysvětlený rozptyl (%)	39,0	26,1	25,9	36,3	27,0	35,1	37,6	26,8
Vysvětlený rozptyl celkem (%)	65,1		62,3		62,0		64,4	
Korelace faktorů (při rotaci Oblimin)	0,33		0,31		0,27		0,26	

Zdroj: ISSP 2000, 2004 a 2006 (vážená data), ISSP 1996 (nevážená data).

Poznámka: Tučně jsou označeny hodnoty položek, které tvoří jednotlivé faktory. Prezentována je tzv. rotovaná matice faktorů (rotated factor matrix). Výběr případů do analýzy metodou LISTWISE. Míra KMO = 0,55 (1996), 0,53 (2000), 0,50 (2004) a 0,55 (2006). Korelace faktorů v případě rotace Oblimin jsou prezentovány v posledním řádku (faktorové zátěže při jejím použití jsou mírně odlišné).

z hlediska vysvětleného rozptylu a korelace faktorů. Faktorové zátěže jsou v případě proměnných EFF-EX1 a EFF-IN1 docela nízké. Důvodem je skutečnost, že tato analýza je založena na položkách, které ne úplně nejlépe měří uvedené dimenze politického odcizení. Korelační koeficienty mezi položkami, které měří danou dimenzi odcizení, jsou nižší než průměrná hodnota korelačního koeficientu mezi všemi položkami měřícími danou dimenzi (0,26 a průměrná hodnota 0,29 u institucionálního odcizení; 0,23 a průměrná hodnota 0,31 u individuálního odcizení, viz tabulka 1). Zároveň existuje mírná korelace proměnné EFF-IN1 s oběma položkami institucionálního odcizení. Výsledky prezentované v tabulce 5 navíc ukazují, nakolik spolu obě dimenze politického odcizení částečně souvisejí. V případě použití v tabulce uváděné operacionalizace se korelace mezi oběma faktory pohybují v rozmezí 0,26 až 0,33. Jsou mírně vyšší než ty, kterých bylo dosaženo při operacionalizaci institucionálního a individuálního odcizení pomocí 15 položek (viz tabulku 2). Zjištění prezentovaná v tabulce 5 nejsou úplně přesvědčivá, nicméně důvodem je především dostupnost proměnných pro analýzu v delším časovém horizontu.

3.2. Vnější validizace měření institucionálního a individuálního odcizení

Vnější validizace měření nějakého konceptu spočívá v porovnání vztahu mezi měřeným konceptem a proměnnými, které by na základě teoretické argumentace s tímto konceptem (ne)měly souviset. Jestliže proměnné, které měří institucionální a individuální odcizení, měří tyto koncepty odpovídajícím způsobem, pak by měly s proměnnými, které měří jiné koncepty, souviset, a to takovým způsobem, který lze teoreticky odvodit. Z obsahu konceptů jednotlivých dimen-

zí odcizení a položek, které je měří, vyplývá, že by individuální odcizení mělo souviset s psychologickým zapojením do politiky (individuálně odcizené osoby by měly mít nižší stranickou identifikaci) a politickou participací, členstvím v zájmových organizacích a s politickou informovaností (individuálně odcizené osoby by měly mít nižší volební účast, menší občanskou angažovanost a nižší úroveň politické informovanosti) a institucionální odcizení by mělo souviset s důvěrou v politické instituce (institucionálně odcizení jedinci by měli mít nižší úroveň důvěry v politické instituce).

Související koncepty jsou operacionalizovány následujícím způsobem:

Psychologické zapojení do politiky

- stranická identifikace – třístupňová škála od žádné identifikace po silnou (detaily operacionalizace viz Linek [2009]);

Politická participace

- účast ve volbách 2006 a 2002 – dichotomická proměnná s kategoriemi ano a ne;
- členství v politické straně – dichotomická proměnná s kategoriemi ano a ne;

Členství v zájmových organizacích

- členství v zájmové organizaci – dichotomická proměnná s kategoriemi ano a ne vytvořená na základě odpovědí na otázky měřící členství v odborech, zájmové asociaci zaměstnavatelů nebo zemědělců a profesní komoře;

Politická informovanost

- schopnost zařadit se na levo-pravé škále – dichotomická proměnná s kategoriemi ano a ne (detaily operacionalizace viz Linek a Lyons [2008]);
- politická informovanost – třístupňová škála od nízké informovanosti po vysokou informovanost (detaily operacionalizace viz Linek a Lyons [2008]);

Důvěra v politické instituce

- důvěra ve vládu, parlament a politické strany – sedmistupňová škála od velké nedůvěry po velkou důvěru (pro analýzy v tabulce 6 transformována do 3 kategorií).

Porovnávání vztahu obou dimenzí politického odcizení s dalšími indikátory využívá jednoduché strategie: srovnání průměrných hodnot institucionálního a individuálního odcizení pro jednotlivé kategorie souvisejících indikátorů (výlučně nominálního a ordinálního charakteru) a srovnání míry asociace mezi institucionálním a individuálním odcizením na jedné straně a souvisejícími indikátory na druhé straně; jako míru asociace využijí korelační koeficient Eta, který je vhodný pro měření vztahu mezi kardinálními a nominálními (a ordinálními) proměnnými. Analýzy jsou prováděny na datech ISSP z let 2004 a 2006, neboť na nich je možné vytvořit součtovou škálu institucionálního odcizení z 8 položek a škálu individuálního odcizení ze 7 položek. Tyto položky byly využity k vytvoření součtových indexů institucionálního a individuálního odcizení, který byl transformován do rozmezí 0 (efektivita, žádné odcizení) a 1 (odcizení). Výsledky těchto analýz prezentují tabulky 6 a 7.

Tabulka 6. Průměrné hodnoty institucionálního a individuálního odcizení podle indikátorů zapojení do politiky, politické informovanosti, politické participace a důvěry v politické instituce v letech 2004 a 2006

	2004		2006	
	Inst.	Ind.	Inst.	Ind.
Stranická identifikace				
žádná	0,71	0,59	0,72	0,60
střední a slabá	0,67	0,51	0,67	0,49
silná	0,67	0,46	0,65	0,38
Členství v politické straně				
ne	–	–	0,70	0,55
ano	–	–	0,63	0,39
Členství v zájmové organizaci				
ne	–	–	0,70	0,55
ano	–	–	0,68	0,48
Schopnost zařadit se na levo-pravé škále				
ne	0,71	0,62	0,75	0,69
ano	0,69	0,53	0,69	0,52
Politická informovanost				
nízká	–	–	0,72	0,65
střední	–	–	0,70	0,56
vysoká	–	–	0,69	0,46
Účast ve volbách 2006				
ne	–	–	0,74	0,61
ano	–	–	0,68	0,50
Účast ve volbách 2002				
ne	0,71	0,58	0,71	0,59
ano	0,68	0,51	0,69	0,50
Důvěra ve vládu				
nízká	0,75	0,55	–	–
střední	0,66	0,56	–	–
vysoká	0,60	0,53	–	–
Důvěra v parlament				
nízká	0,76	0,55	–	–
střední	0,63	0,55	–	–
vysoká	0,60	0,52	–	–
Důvěra v politické strany				
nízká	0,75	0,56	–	–
střední	0,63	0,53	–	–
vysoká	0,59	0,50	–	–

Zdroj: ISSP 2004 a 2006 (vážená data).

Poznámka: Škála institucionálního odcizení je součtový index z 8 položek a škála individuálního odcizení ze 7 položek. Škály byly transformovány do rozmezí o (efektivita, žádné odcizení) a 1 (odcizení). Otázky měřící stranickou identifikaci a schopnost sebezaražení na levo-pravé škále byly položeny v analyzovaných šetřeních odlišně.

Prezentované souvislosti mezi oběma dimenzemi politického odcizení jsou v duchu teoretických očekávání. Individuální odcizení v mnohem větší míře než institucionální odcizení souvisí s psychologickým zapojením do politiky, politickou participací, členstvím v zájmových organizacích a politickou informovaností. Například v roce 2006 dosahovali jedinci bez stranické identifikace na škále od 0 (žádné odcizení) po 1 (odcizení) hodnotu 0,60, zatímco jedinci se silnou stranickou identifikací měli hodnotu 0,38. Koeficient asociace Eta dosahuje v případě individuálního odcizení dvounásobných hodnot oproti institucionálnímu odcizení. Obdobně i u členství v politické straně a zájmové organizaci lze registrovat mnohem větší rozdíl v úrovni individuálního odcizení než v případě institucionálního odcizení. Politická informovanost souvisí s individuálním odcizením ze všech indikátorů nejvíce (koeficient Eta dosáhl 0,44), zatímco s institucionálním odcizením téměř vůbec nekoreluje.

Na druhé straně v souladu s očekáváním individuální odcizení téměř vůbec nesusouvisí s důvěrou v politické instituce. Naopak institucionální odcizení podstatně souvisí s důvěrou v politické instituce (korelační koeficient Eta dosahuje minimálně hodnoty 0,37, zatímco v případě individuálního odcizení pouze 0,13). Institucionální odcizení souvisí v malé míře s psychologickým zapojením do politiky a politickou participací a informovaností (korelační koeficient Eta ani v jednom případě nepřesáhl hodnotu 0,20). Tyto analýzy přesvědčivě ukazují, že obě dimenze politického odcizení v odlišné míře korelují s politickým jednáním, členstvím v zájmových organizacích, stranickou identifikací, politickou informovaností a důvěrou v politické instituce.

Tabulka 7. Koeficienty korelace institucionálního a individuálního odcizení s indikátory zapojení do politiky, politické informovanosti, politické participace a důvěry v politické instituce v letech 2004 a 2006 (koeficient Eta)

	2004		2006	
	Inst.	Ind.	Inst.	Ind.
Stranická identifikace	0,13	0,24	0,18	0,38
Členství v politické straně	–	–	0,08	0,15
Členství v zájmové organizaci	–	–	0,03	0,10
Schopnost zařadit se na L-P škále	0,05	0,17	0,13	0,32
Politická informovanost	–	–	0,08	0,44
Účast ve volbách 2006	–	–	0,18	0,27
Účast ve volbách 2002	0,10	0,18	0,09	0,26
Důvěra ve vládu	0,37	0,07	–	–
Důvěra v parlament	0,42	0,08	–	–
Důvěra v politické strany	0,41	0,13	–	–

Zdroj: ISSP 2004 a 2006 (vážená data).

Poznámka: Otázky měřící stranickou identifikací a schopnost sebezařazení na levo-pravé škále byly položeny v analyzovaných šetřeních odlišně.

4. Závěr

Politické odcizení jsem v této studii konceptualizoval pomocí dvou dimenzí: institucionálního a individuálního. V prvním případě se jedná o přesvědčení, že politické instituce nereagují na přání lidí a že politické strany a politici si po zvolení do úřadů dělají, co chtějí. Dimenze individuálního odcizení se týká toho, nakolik jsou lidé přesvědčeni, že je politika pro ně důležitá, nakolik se o ni zajímají, rozumí jí a jsou ochotni se jí účastnit. Většinu indikátorů těchto dvou konceptů tvoří otázky, pomocí nichž je v odborné literatuře měřen pocit vnitřní a vnější politické efektivity. Proto jsem v teoretické části této studie nejprve představil konceptualizaci pocitu politické efektivity a rozebral souvislosti obou odlišných konceptualizací. Představil jsem vlastní řešení této souvislosti, které spočívá v podřazení pocitu politické efektivity pod politické odcizení.

Hlavním důvodem, proč nelze směřovat politické odcizení a pocit politické efektivity, resp. jejich jednotlivé dimenze, je to, že koncept individuálního odcizení reprezentuje širší soubor postojů než jen pocit vnitřní politické efektivity. Zahrnuje do něj i psychologické zapojení do politiky, které je měřeno pomocí zájmu o politiku a důležitosti politiky v životě jedince. Empirické analýzy nicméně obsahují pouze zájem o politiku, neboť důležitost politiky v životě jedince nebyla ani v jednom analyzovaném dotazníkovém šetření zahrnuta. Budoucí výzkum by měl zjistit, zda je skutečně zapojení do politiky podmnožinou individuálního odcizení, či zda se jedná o separátní koncepty. Využití více indikátorů politického zapojení by mohlo způsobit, že ač na teoretické úrovni dává smysl podřadit zapojení do politiky pod individuální odcizení, tak při empirické analýze za použití faktorové analýzy by mohlo dojít k extrakci více faktorů. Faktorová analýza totiž poskytuje takové výsledky, jaké jsou k dispozici indikátory: čím více podobných indikátorů, tím pravděpodobněji tyto indikátory budou tvořit společný faktor.

Ve druhé části studie jsem přistoupil k prozkoumání struktury politického odcizení v české společnosti a stability této struktury. V první řadě jsem prokázal, že rozlišení obou dimenzí politického odcizení v české společnosti je stabilní a že položky, které mají měřit dimenzi institucionálního odcizení, ji dlouhodobě měří; obdobně i v případě individuálního odcizení. Výsledky analýzy reliability a vnitřní a vnější validity škál institucionálního a individuálního odcizení naznačují, že použité položky měří dané koncepty. Navíc opakované měření politického odcizení a zjištěná stabilita výsledků poskytuje oprávnění pro tvrzení, že výsledné indexy institucionálního a individuálního odcizení jsou spolehlivou mírou. Některé položky (přestože splňují kritéria analýzy homogenity a reliability škál) nicméně nejsou úplně optimální, neboť buď měří částečně obě dimenze odcizení, nebo souvisí s danou dimenzí odcizení relativně slabě. V případě, že při budoucích šetřeních postojů veřejnosti bude mít výzkumník zájem měřit politické odcizení, nicméně bude nutné z prostorových důvodů omezit počet otázek, mohou poskytnout zde prezentované výsledky určitou oporu pro případnou selekci položek.

Literatura

- Abramson, Paul R. 1983. *Political Attitudes in America. Formation and Change*. New York: W. H. Freeman & Company.
- Almond, Gabriel, Sydney Verba. 1963. *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. Newbury Park: Sage.
- Balch, Georgie. 1974. „Multiple Indicators in Survey Research: The Concept „Sense of Political Efficacy“. *Political Metodology* 1 (1): 1–43.
- Campbell, Angus, Philip E. Converse, Warren E. Miller, Donald Stokes. 1960. *The American Voter*. New York: Wiley.
- Campbell, Angus, Gerald Gurin, Warren E. Miller. 1954. *The Voter Decides*. Evanston, IL: Row, Peterson.
- Citrin, Jack, Herbert McClosky, Merrill J. Shanks, Paul M. Sniderman. 1975. „Personal and Political Sources of Political Alienation.“ *British Journal of Political Science* 5 (1): 1–31.
- Converse, Philip E. 1972. „Change in the American Electorate.“ Pp. 263–337 in Argus Campbell, Philips E. Converse (eds.). *The Human Meaning of Social Change*. New York: Russell Sage.
- Craig, Stephen C. 1979. „Efficacy, Trust, and Political Behavior: An Attempt to Resolve a Lingering Conceptual Dilemma.“ *American Politics Quarterly* 7 (2): 225–239.
- Craig, Stephen C., Richard G. Niemi, Glenn E. Silver. 1990. „Political Efficacy and Trust: A report on the NES Pilot Study Items.“ *Political Behavior* 12 (3): 289–314.
- Dalton, Russell J. 2004. *Democratic Challenges, Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford: Oxford University Press.
- di Palma, Giuseppe. 1970. *Apathy and Participation. Mass Politics in Western Societies*. New York: Free Press.
- Duch, Raymond M., Randolph T. Stevenson. 2008. *The Economic Vote. How Political and Economic Institutions Condition Election Results*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Evans, Jocelyn A. J. 2004. *Voters and Voting. An Introduction*. London: Sage.
- Field, Andy. 2000. *Discovering Statistics Using SPSS for Windows: Advanced Techniques for Beginners*. London: Sage.
- Gant, Michael M, Norman R. Luttbeg. 1991. *American Electoral Behavior 1952–1988*. Itasca, Ill.: Peacock Publishers.
- Gunther, Richard, José Ramón Montero. 2000. *Political Legitimacy in New Democracies*. Glasgow: Centre for the Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- Gunther, Richard, José Ramón Montero. 2006. „The Multidimensionality of Political Support for New Democracies. Conceptual Redefinition and Empirical Refinement.“ Pp. 46–78 in Mariano Torcal, José Ramón Montero (eds.). *Political Disaffection in Contemporary Democracies. Social Capital, Institutions, and Politics*. Milton Park, Aingdon, Oxon: Routledge.
- Hayes, Bernadette C., Clive S. Bean. 1993. „Political Efficacy: A Comparative Study of the United States, West Germany, Great Britain and Australia.“ *European Journal of Political Research* 23 (2): 261–280.

- Hendl, Jan. 2004. *Přehled statistických metod zpracování dat. Analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
- Klingemann, Hans-Dieter. 1999. „Mapping Political Support in the 90's.“ Pp. 31–56 in Pippa Norris (ed.). *Critical Citizens*. Oxford: Oxford University Press.
- Lane, Robert E. 1959. *Political Life: Why and How People Get Involved in Politics*. Glencoe, Ill.: Free Press.
- Linek, Lukáš. 2009. „Jak měřit stranickou identifikací?“, *Data a výzkum – SDA Info* 3(2): 187–210.
- Linek, Lukáš. 2010. *Zrazení snu? Struktura a dynamika postojů k politickému režimu a jeho institucím a jejich důsledky*. Praha: SLON.
- Linek, Lukáš, Pat Lyons. 2008. *Politická informovanost občanů: teorie, měření a role při zkoumání politických postojů*. Sociologické studie/Sociological Studies 01:08. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Magalhaes, Pedro C. 2005. „Disaffected Democrats: Political Attitudes and Political Action in Portugal.“ *West European Politics* 28 (5): 973–991.
- Martín, Irene, Jan W. van Deth. 2007. „Political Involvement.“ Pp. 303–333 in Jan W. van Deth, José Ramón Montero, Anders Westholm(eds.). *Citizenship and Involvement in European Democracies. A Comparative Analysis*. London, New York: Routledge.
- Montero, José Ramon, Richard Gunther, Mariano Torcal. 1997. „Democracy in Spain: Legitimacy, Discontent, and Disaffection.“ *Studies in Comparative International Development* 32 (3): 124–160.
- Muller, Edward N., Thomas O. Jukam. 1977. „On the Meaning of Political Support.“ *American Political Science Review* 71 (4): 1561–1595.
- Seeman, Melvin. 1959. „On the Meaning of Alienation.“ *American Sociological Review* 24(6): 783–791.
- Seeman, Melvin. 1972. „Alienation and Engagement.“ Pp. 467–527 in Angus Campbell, Philip E. Converse (eds.). *The Human Meaning of Social Change*. New York: Russell Sage.
- Seligson, Mitchell A. 1980. „A Problem-Solving Approach to Measuring Political Efficacy.“ *Social Science Quarterly* 60 (4): 630–642.
- Seligson, Mitchell A. 1983. „On The Measurement of Difuse Support: Some Evidence from Mexico.“ *Social Indicators Research* 12 (1): 1–24.
- Schuman, Howard, Stanley Presser. (1981) 1996. *Questions and Answers in Attitudes Surveys. Experiments on Question Form, Wording and Context*. Thousand Oaks, CA: Sage (druhé vydání).
- Sullivan, John L., Eric Riedel. 2001. „Efficacy: Political.“ Pp. 4353–4356 in Neil J. Smelser, Paul B. Baltes (eds.). *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*. Oxford: Pergamon Press.
- Torcal, Mariano, José Ramón Montero. 2006. „Political Disaffection in Comparative Perspective.“ Pp. 3–19 in Mariano Torcal, José Ramón Montero (eds.). *Political Disaffection in Contemporary Democracies. Social Capital, Institutions, and Politics*. Milton Park, Aingdon, Oxon: Routledge.
- Traxlerová, Marie, Ladislav Rabušic. 2008. „Jak měřit bezmocnost: předběžné výsledky.“ *Data a výzkum – SDA Info* 2 (1): 7–29.

- Tucker, Joshua. 2006. *Regional Economic Voting. Russia, Poland, Hungary, Slovakia, and the Czech Republic, 1990–1999*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Van Deth, Jan W. 1990. „Interest in Politics.“ Pp. 275–312 in Kent M. Jennings et al. (eds.). *Continuities in Political Action: A Longitudinal Study of Political Orientations in Three Western Democracies*. Berlin: Walter de Gruyter.
- Vaus, David de. 2002. *Analysing Social Science Data*. London: Sage.
- Wright, James D. 1976. *The Dissent of the Governed: Alienation and Democracy in America*. New York, NY: Academic Press.

PŘÍLOHY

Příloha 1. Informace o analyzovaných datových souborech

V analýzách jsou použity čtyři datové soubory z českých vln programu ISSP (International Social Survey Programme). V této práci používám čtyři šetření z let 1996, 2000, 2004 a 2006.

ISSP 1996 – Role vlády III. Tento modul se týkal postojů k občanským svobodám, sociálním nerovnostem, sociálnímu zabezpečení a k ekonomické politice vlád. Český výzkum navíc obsahoval blok otázek zaměřených na měření úrovně anomie (sociální frustrace) a umístění respondentů na pravo-levé a libertariánsko-autoritářské ose politického spektra. Sběr dat byl proveden metodou náhodného víceetapového stratifikovaného výběru. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Data byla pořízena ve dvou vlnách, z nichž první se uskutečnila na konci října a druhá v první polovině prosince 1996. Celkem byly sebrány odpovědi od 1 100 respondentů s návratností 47,6 %. Sběr prováděla agentura STEM. Soubor není doplněn o váhu, přestože jsou nadprůměrně zastoupeny věkové skupiny nad 45 let, z čehož plyne i větší zastoupení osob mimo pracovní trh (důchodci) a menší podíl zaměstnanců.

ISSP 2000 – Životní prostředí. Tento modul navazoval na předchozí šetření Postoje k životnímu prostředí a k místní politice, které bylo organizováno v roce 1993. Výzkum se zabíral širokou paletou témat týkajících se vnímání životního prostředí, jeho poškození a ochrany a role vědy. Český výzkum navíc obsahoval blok otázek zaměřených na roli vlády. Sběr dat byl proveden metodou náhodného tříetapového stratifikovaného výběru. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Data byla sebrána ve dvou vlnách, z nichž první proběhla od 1. října do 13. listopadu a druhá od 21. listopadu do 12. prosince 2000. Celkem byly pořízeny odpovědi od 1 244 respondentů s návratností 55,6 %. Sběr prováděla agentura SC&C. Soubor je doplněn o váhu, která je založena na regionu, pohlaví, vzdělání, věku, ekonomické aktivitě a velikosti komunity. Váha je odvozena z dat Českého statistického úřadu. Metoda vážení: raking na základě loglineárního modelování.

ISSP 2004 – Občanství. Tento modul částečně navazoval na šetření Role vlády, které se uskutečnilo v roce 1996. Šetření se věnovalo širokému spektru témat z oblasti politiky a občanství, konkrétně se zaměřovalo na občanství, postoje k

extremismu, politickou participaci, zájem o politiku, roli vlády, důvěru v politiku a volební chování. Český výzkum navíc obsahoval blok otázek zaměřených na sociální důvěru, pocit politické efektivity a hodnocení politického režimu. Sběr dat byl proveden metodou náhodného třístupňového stratifikovaného výběru. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Data byla sebrána v době od 27. září do 29. října 2004. Celkem byly získány odpovědi od 1 322 respondentů s návratností 46,9 %. Sběr prováděla agentura SC&C. Soubor je doplněn o váhu, která je založena na regionu, pohlaví, vzdělání, věku, ekonomické aktivitě a velikosti komunity. Váha je odvozena z dat Českého statistického úřadu. Metoda vážení: raking na základě loglineárního modelování.

ISSP 2006 – Role vlády IV. Tento modul navazoval na šetření Role vlády, které bylo organizováno v Česku v roce 1996. Šetření se věnovalo širokému spektru témat z oblasti politiky, konkrétně se zaměřovalo na roli vlády v hospodářství, distribuční nerovnosti, politickou korupci a sociální kapitál, zájem o politiku a důvěru v ní a na volební chování. Český výzkum navíc obsahoval blok otázek zaměřených na pocit politické efektivity, hodnocení politického režimu a distribuční ideologie. Sběr dat byl proveden metodou náhodného čtyřstupňového stratifikovaného výběru. Cílovou populací bylo obyvatelstvo ČR starší 18 let. Data byla sebrána v době od 19. října do 27. listopadu 2006. Celkem byly získány odpovědi od 1 201 respondentů s návratností 45,3 %. Sběr prováděla agentura SC&C. Soubor je doplněn o váhu, která je založena na regionu, pohlaví, vzdělání, věku, ekonomické aktivitě a velikosti komunity. Váhy jsou odvozeny z dat Českého statistického úřadu. Metoda vážení: raking na základě loglineárního modelování.

Příloha 2. Znění otázek a informace o operacionalizaci konceptů používaných ve studii

V publikaci používám řadu otázek z dotazníkových šetření, které jsou indikátory konceptů, s jejichž pomocí popisují postoje a jejich změny v české veřejnosti. Z důvodů přehlednosti prezentuji všechny důležité indikátory s otázkami v této příloze. U všech otázek je jednou z možných odpovědí kategorie „nevím“; z důvodů přehlednosti tuto kategorii neprezentujeme.

Individuální odcizení (ISSP 1996, 2000, 2004 a 2006)

EFF-IN1 *„Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky? Mám pocit, že docela dobře rozumím důležitým politickým problémům naší země.“* Zdroj: ISSP 1996: otázka 14d; ISSP 2000: otázka B19d; ISSP 2004: otázka C35; ISSP 2006: otázka 11c.

EFF-IN2 *„Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky? Myslím si, že většina lidí je o politice a o tom, co dělá vláda, informována lépe než já.“* Zdroj: ISSP 1996: otázka 14f; ISSP 2000: otázka B19f; ISSP 2004: otázka C36; ISSP 2006: otázka 11d.

EFF-IN3 *„Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky? Domnívám se, že bych byla/a stejně úspěšný/á ve veřejné funkci jako jiní lidé.“* Zdroj: ISSP 2004: otázka E1; ISSP 2006: otázka 32i.

EFF-IN4 „Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky? Považují se za dostatečně kvalifikovaného/ou k účasti v politice.“ Zdroj: ISSP 2004: otázka E2; ISSP 2006: otázka 32a.

EFF-IN5 „Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky? Často se cítím nejistý/nejistá, když hovořím s ostatními lidmi o politice.“ Zdroj: ISSP 2004: otázka E5; ISSP 2006: otázka 32j.

EFF-IN6 „Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky? Někdy se politika zdá být tak komplikovaná, že lidé jako já nemohou oprávněně porozumět tomu, co se děje.“ Zdroj: ISSP 2004: otázka E6; ISSP 2006: otázka 32c.

Nabízené odpovědi pro EFF-IN1 až EFF-IN6:

- rozhodně souhlasím
- spíše souhlasím
- ani souhlasím, ani nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- rozhodně nesouhlasím

Poznámka: V některých šetřeních bylo místo „rozhodně“ použito slovo „zcela“ nebo „naprosto“.

POLZAJEM „Jak moc se Vy osobně zajímáte o politiku?“ Zdroj: ISSP 1996: otázka 13; ISSP 2000: otázka B15; ISSP 2004: otázka C39; ISSP 2006: otázka 10.

Nabízené odpovědi:

- nezajímám se vůbec
- moc se nezajímám
- trochu se zajímám
- docela se zajímám
- velmi se zajímám

Poznámka: V některých šetřeních byla škála obrácena, tj. začínala pozitivním pólem. V roce 2004 byla škála čtyřkategorická.

Institucionální odcizení (ISSP 1996, 2000, 2004 a 2006)

EFF-EX1 „Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky? Hlas lidí jako já nemá v tom, co dělá vláda, žádnou váhu.“ Zdroj: ISSP 1996: otázka 14a; ISSP 2000: otázka B19a; ISSP 2004: otázka C33; ISSP 2006: otázka 11a.

EFF-EX2 „Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky? Ti (lidé), které jsme zvolili do veřejných funkcí, se obvykle snaží plnit sliby dané v průběhu voleb.“ Zdroj: ISSP 1996: otázka 14g; ISSP 2000: otázka B19g; ISSP 2004: otázka E17; ISSP 2006: otázka 11e.

EFF-EX3 „Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky? V našem systému vlády mají občané hlavní slovo v určování směřování země, ať je u moci kdokoli.“ Zdroj: ISSP 2004: otázka E8; ISSP 2006: otázka 32f.

EFF-EX4 „Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?
Politici se zajímají pouze o získání hlasů občanů, a nikoli o jejich názory.“
Zdroj: ISSP 2004: otázka E11; ISSP 2006: otázka 32h.

EFF-EX5 „Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?
Obecně řečeno, ti, které zvolíme do veřejných úřadů, ztrácí velmi rychle kontakt s občany.“ Zdroj: ISSP 2004: otázka E12; ISSP 2006: otázka 32l.

EFF-EX6 „Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?
Je možné důvěřovat většině politiků, že dělají to, co mají, aniž jsou neustále kontrolováni.“ Zdroj: ISSP 2004: otázka E14; ISSP 2006: otázka 32e.

EFF-EX7 „Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?
Pokud hovoří čelní představitelé vlády k českým občanům v televizi nebo v novinách, říkají většinou pravdu.“ Zdroj: ISSP 2004: otázka E15; ISSP 2006: otázka 32n.

EFF-EX8 „Do jaké míry souhlasíte nebo nesouhlasíte s následujícími výroky?
Nemyslím si, že se vláda zajímá o to, co si myslí lidé jako já.“ Zdroj: ISSP 2000: otázka B19j; ISSP 2004: otázka C34; ISSP 2006: otázka 32d.

Nabízené odpovědi pro EFF-EX1 až EFF-EX8:

- rozhodně souhlasím
- spíše souhlasím
- ani souhlasím, ani nesouhlasím
- spíše nesouhlasím
- rozhodně nesouhlasím

Poznámka: V některých šetřeních bylo místo „rozhodně“ použito slovo „zcela“ nebo „naprosto“.